

ЕКОНОМІЧНА КРИЗА В УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 80-Х РР. ХХ СТ.

Історія України, 11 клас

Ігор КОЛЯДА, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук;

Юрій ЯКУЩЕНКО, студент факультету історичної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова

Мета: охарактеризувати економічну кризу в УРСР, спроби радянсько-партійного керівництва УРСР реформувати економічну сферу; визначити причини невдачі заходів радянського керівництва щодо подолання економічної кризи, та їх результати, сформувані в учнів уявлення про економічний розвиток УРСР у 1985–1991 рр.

Цільові завдання:

- проаналізувати причини економічної кризи;
- висвітлити основні прояви економічної кризи в другій половині 80-х рр. ХХ ст. в УРСР;
- охарактеризувати спроби керівництва країни з реформування економіки держави;
- з'ясувати причини провалу стратегії економічного «прискорення» та політики радикальної економічної реформи.
- ознайомити учнів з економічною ситуацією в сільському господарстві України;
- розкрити процес наростання соціального невдоволення;
- проаналізувати причини виникнення шахтарського страйкового руху;
- сформувані вміння аналізувати та узагальнювати інформацію, висловлювати власні міркування, спираючись на попередні знання;
- закріпити вміння працювати з історичними документами, оперувати історичними термінами та поняттями;
- виховувати інтерес до історії України, критичного ставлення до інформації.

Тип уроку: комбінований.

Навчально-методичне забезпечення: Турченко Ф. Г. Історія України 11 клас: профільний рівень. Підручник. – К. : Генеза, 2011. – 400 с. (§ 71–72); робочий зошит; Коляда І., Лук'янчук О. Історія України в 11 клас; навчально-методичний посібник для вчителів. – К. : «Аколіт». 2005. – 200 с.

ХІД УРОКУ

I. Перевірка домашнього завдання з теми «Радянська «Перебудова» і Україна».

Під час **фронтального опитування** вчитель пропонує учням відповідати на такі **запитання**:

- ✓ У чому проявилася в 1982–1985 рр. глибока криза радянської політичної системи?
- ✓ Які заходи проведено в другій половині 1980-х років для стабілізації суспільно-політичного становища?

✓ Які були причини падіння авторитету Компартії України в другій половині 1980-х років?

✓ Як відреагувало керівництво КПУ, уряд республіки на Чорнобильську катастрофу 1986 р.?

✓ Чому позиція КПУ, уряду УРСР у питаннях національного відродження українців була консервативною?

Групову роботу вчитель організовує, запропонувавши учням висловити міркування, відповіді на запитання:

– Чому плани вирішення соціальних проблем, визначені радянським та республіканським керівництвом, були нереальними?

Організуючи **індивідуальну роботу**, учитель пропонує учням виконати завдання за дидактичними картками.

Підготуйте аргументи і відповідь на запитання:

1) Якими були основні риси стану економіки УРСР на початку 1980-х рр.?

2) Які риси соціально-економічного, суспільно-політичного життя свідчили про період «застою» у розвитку УРСР?

II. Актуалізація опорних знань та мотивація діяльності.

Учитель під час **вступної бесіди**, використовуючи міжкурсові зв'язки з усевітньої історії, пропонує учням відповідати на **запитання**, актуалізуючи знання учнів щодо політики економічного «прискорення» радянського керівництва.

Учитель. Які були завдання радянського керівництва щодо проведення курсу економічного «прискорення» та яке місце відводилось УРСР у цих планах?

Учень. Основні поставлені завданням передбачали: за три п'ятирічки (15 років) створити виробничий потенціал, що приблизно дорівнював би вже накопиченому за роки радянської влади. Подвоєння національного прибутку передбачалося забезпечити шляхом упровадження досягнень НТП та НТР щодо підвищення у 2,3–2,5 рази продуктивності праці. У курсі таких планів партійно-державне керівництво сподівалося розв'язати також і гострі соціальні проблеми. Потенціал республіки мав бути використаний повністю.

Учитель. Які результати та наслідки мало проведення «антиалкогольної кампанії»?

Учень. Виконання цієї постанови супроводжувалося безліччю непродуманих заходів, від яких через деякий час довелося відмовитися. Збитки

від авантюрного соціального експерименту були величезними: державна казна в Україні недоотримала близько 10 млрд крб, було вирубано під корінь десятки тисяч гектарів найкращих виноградників, садових насаджень, закрито виноробні виробництва.

Учитель. Якими були реальні наслідки спроби реалізувати керівництвом СРСР стратегію економічного «прискорення»?

Учень. У комплексі відбулося загострення традиційних проблем економічного «організму» СРСР, викликавши різке, вибухоподібне наростання фінансової, а потім і економічної кризи.

III. Вивчення нового матеріалу.

План уроку:

1. Економічний розвиток УРСР в умовах «Горбачовської перебудови».
 - а) провал політики економічного «прискорення» (1985–1987 рр.);
 - б) шахтарський страйк 1989 р.;
 - в) спроби радикальної економічної реформи (1987–1990 рр.).
2. Становище в сільському господарстві.
3. Фінансове становище, життєвий рівень, становище України.

1. Економічний розвиток України в умовах горбачовської перебудови.

а) провал політики економічного «прискорення» (1985–1987 рр.).

Уявлення про стратегію «прискорення» партійно-державного керівництва СРСР учитель формує за допомогою пояснення та ієрархічної схеми: «Структура управління економічною системою УРСР».

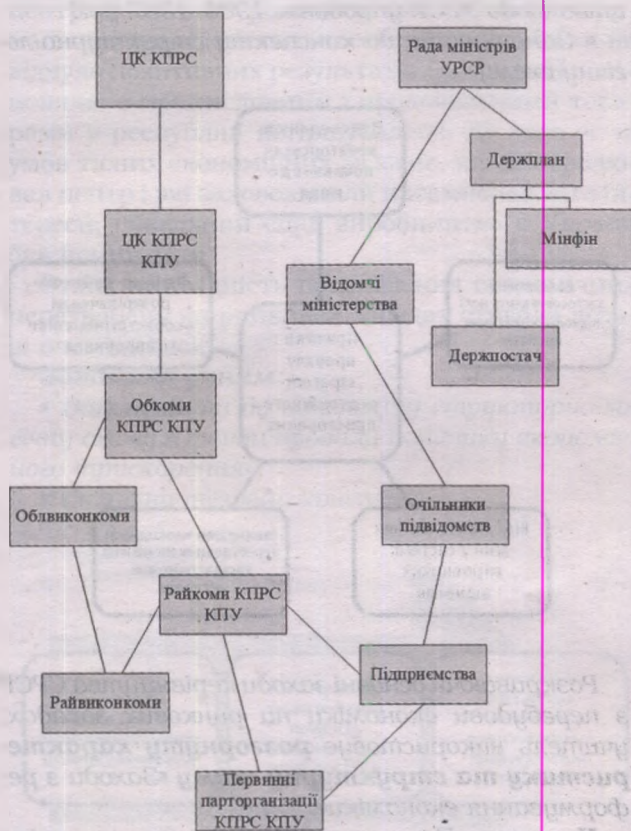
Учитель. На середину 1980-х років, до кінця не усвідомлюючи драматизму ситуації, партійно-державне керівництво СРСР в економічній сфері обирає стратегію «прискорення». Її суть полягала в тому, щоб на наявній матеріально-технічній базі, при незмінних соціально-економічних відносинах, не роблячи жодного реального кроку в бік ринкових відносин, прискорити темпи економічного розвитку і таким шляхом вийти з кризи. Прагненням саме в такий спосіб поліпшити становище в народному господарстві була позначена економічна політика українського керівництва.

Отже, політика «прискорення», яка проводилася без суттєвих змін у системі виробничих відносин, мала призвести до економічного зростання за задумом партійного керівництва. А по факту стратегія «прискорення» виявилася лише пропагандистським закликком.

Завдання учням на первісне закріплення:

- Визначити зміст стратегії економічного «прискорення».
- Занотувати до конспекту зміст поняття «стратегія економічного «прискорення»».

Структура управління економічною системою УРСР

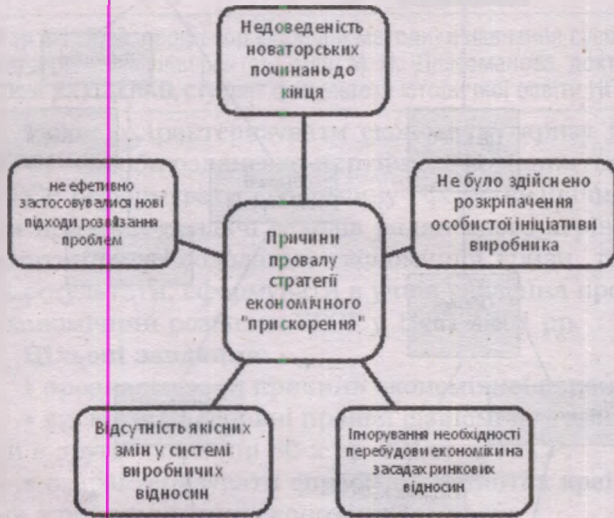
Використовуючи **доведення та структурно-логічну схему** «Причини провалу стратегії економічного «прискорення», учитель розкриває заходи керівництва УРСР упродовж 1985–1987 рр.;

Учитель. Економічна стратегія, пропонувана керівництвом СРСР та УРСР, та план її втілення не передбачали нічого нового, а деякі починання не доводилися до кінця, окремі правильні й сміливі рішення потопали в трясовині старих підходів до розв'язання проблем, не приносячи очікуваних результаті. Так, у червні 1985 р. у Москві було проведено Всесоюзну нараду з питань науково-технічного прогресу. Невдовзі пленум ЦК КП України ухвалив постанову про заходи щодо прискорення науково-технічного прогресу в республіці та у листопаді 1985 р. в Києві відбувся Всесоюзний семінар з вивчення досвіду роботи в УРСР з ресурсозбереження і покращення матеріаломісткості на основі НТП. Ні в Москві, ні в Києві не пропонували нічого принципово нового. «Нові методи» цілком вписувалися у рамки старої командної системи: більше, краще, активніше.

Отже, очевидна істина ставала зрозумілою і партійно-радянським консерваторам. «Прискорення» не могло дати відчутного результату без якісних зрушень у системі виробничих відносин, розкріпачення особистої ініціативи виробника, перебудови економіки на ринкових засадах.

Завдання учням на первісне закріплення:

- Яку стратегію обрало радянське керівництво щодо УРСР упродовж 1985–1987 рр.?
- Занотувати до конспекту структурно-логічну схему.

Розкриваючи основні заходи керівництва СРСР з перебудови економіки на ринкових засадах, учитель використовує **розгорнуту характеристику та структурну схему «Заходи з реформування економіки»**.

Учитель. Прагнучи реформувати економіку республіки, керівництво СРСР здійснило такі заходи:

- **по-перше**, у травні 1986 р. ухвалено постанову ЦК КПРС щодо посилення боротьби з нетрудовими прибутками.
- **по-друге**, у листопаді 1986 р. ухвалено Закон СРСР «Про індивідуальну трудову діяльність».
- **по-третє**, у 1987 р. впроваджено державне приймання готової продукції.

Так, радянське керівництво прагнуло відійти від традиційних «випробуваних методів» господарювання, здійснивши першу реальну спробу реформування економіки УРСР. Однак ці реформістські спроби були непослідовними, часто спрямованість дії відрізнялися від задекларованої, тобто робилася лише видимість проведення реформ.

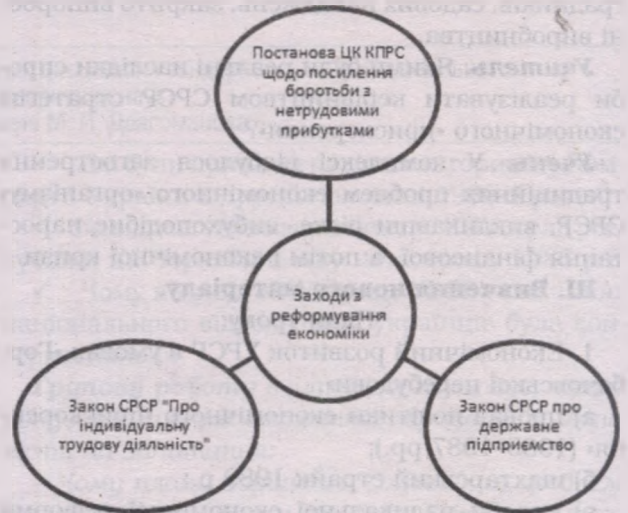
Завдання учням:

- Занотувати до конспекту схему.
- Скласти тезовий конспект.

Пропонований варіант тез:

- Стратегія економічного «прискорення» була спрямована на реформування економіки УРСР.
- Прийнято низку постанов та законів у цій сфері:
 - а) посилено боротьбу з нетрудовими прибутками,
 - б) дозволено індивідуальну трудову діяльність,
 - в) упроваджено державне приймання готової продукції.

- Здійснено спробу перейти до нових методів господарювання.
- Спроби реформування були непослідовними, реальні дії відрізнялися від задекларованої мети.

Формуючи компетентності науково-дослідницької діяльності, учитель організовує **самостійну роботу з документом**, пропонуючи учням проаналізувати документ та відповісти на запитання.

Учитель. З постанови ЦК КПРС «Про заходи щодо посилення боротьби з нетрудовими доходами»: Травень 1986 р. ... Є чимало фактів, коли люди отримують нетрудові доходи, займаючись розкраданнями, спекуляцією, хабарництвом, іншими видами діяльності, деякі з них використовують з метою наживи державні машини та механізми, транспортні засоби, житлову площу, паливо, сировину і матеріали. На підприємствах і в установах торгівлі, побутового, комунального, медичного обслуговування, у навчальних закладах допускаються факти вимагання додаткової плати за надання послуг, присвоєння виручки, обману громадян, протекціонізму. Прагнення до користі, легке ставлення до життя не зустрічають засудження в окремих радянських сім'ях. Такі несумісні з соціалістичним способом життя потворні явища йдуть урозріз з інтересами трудящих, викликають справедливе обурення радянських громадян... Поставити справу так, щоб хабарники, казнокради, несуні та інші любителі легкої наживи за рахунок товариства були оточені загальним презирством, знали про невідворотність покарання за свої діяння. Ширше використовувати систему декларацій, інші види контролю за законністю доходів громадян. Зміцнити паспортний режим в містах і населених пунктах... Посилити партійний контроль за діяльністю адміністрацій підприємств, установ та організацій у цьому напрямі.

Завдання учням. Відповісти на запитання:

1. Які негативні явища в житті радянського суспільства визначав документ?

2. Як негативні явища, на думку авторів документа, в житті радянського суспільства впливали на моральний стан радянських сімей?

3. Які заходи пропонує документ щодо подолання негативних явищ?

4. Наскільки дієвими, на вашу думку, були пропонувані заходи?

Розкриваючи складнощі реформування промисловості в УРСР, учитель використовує **міркування**.

Учитель. Складність реформування промисловості визначалася відсутністю структурної перебудови УРСР. У результаті старі негаряди почали проявлятися все гостріше. У чому це виявлялося? Так, унаслідок дискримінаційної інвестиційної політики центру в другій половині 1980-х років зношеність основних фондів підприємств України досягла 60 %. Морально застарівав верстатний парк. Курс XXVII з'їзду КПРС на прискорений розвиток машинобудівного комплексу у двадцятій п'ятирічці провалився. Кризові явища в промисловості наростали. Так, багаторічна тенденція до переважаючого росту виробництва засобів виробництва, тобто групи «А», що так і не була зупинена, призвела до того, що лише 20 % потужностей промисловості випускали товари народного споживання. Становище ускладнювало ще й те, що близько 80 % загального обсягу промислового виробництва не мало на території республіки завершеного технологічного циклу.

Отже, як і раніше, в Україні вироблялися здебільшого напівфабрикати, а готова продукція – за її межами. Це був наслідок цілеспрямованої політики центру на формування «єдиного народногосподарського комплексу», за яким приховувалося прагнення унеможливити вихід республіки зі складу СРСР.

Завдання учням на первісне закріплення:

• Скласти схему-перелік причин наростання кризових явищ в економіці УРСР.

Уявлення про результати та наслідки заходів політики «економічного прискорення» в УРСР учитель формує під час **розповіді з використанням еволюційної схеми** «Прояви провалу політики економічного прискорення».

Учитель. Упродовж 1986–1987 рр. не було вжито істотних заходів щодо реформування економіки та забезпечення її дієвого прискорення. У результаті з середини 1980-х років посилилося відставання від запланованих темпів. У 1986 р., за завищеними цифрами Держкомстату, приріст національного прибутку по СРСР становив 2,3 %, а у 1987 р. – лише 1,6 %. В Україні становище було дещо кращим, і спад ще не охопив головні галузі економіки. Працелюбність, дисциплінованість і висока кваліфікація робітників, інженерно-технічних працівників і колгоспників дали можливість на деякий час нейтралізувати нега-

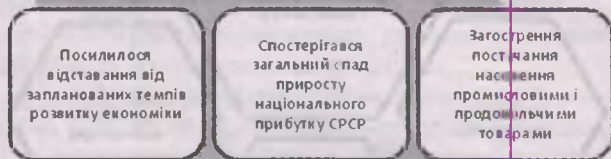
тивні тенденції в народному господарстві СРСР, які були дедалі загрозливішими. Однак за умов централізованого розподілу, важелі якого тримали союзні відомства, населення республіки не відчувало позитивних результатів своєї праці. Становище з промисловими і продовольчими товарами у республіці погіршувалося. До того ж за умов тісних економічних зв'язків, які контролював центр і які задовольняли насамперед його інтереси, обвальний спад виробництва в Україні був неминучий.

Отже, необхідність поглиблення економічних перетворень на ринкових засадах ставала дедалі очевиднішою.

Завдання учням:

• Занотувати до конспекту структурно-логічну схему «Прояви провалу політики економічного прискорення».

• Скласти тезовий конспект.

б) шахтарський страйк 1989 р.

Використовуючи прийом **пояснення**, учитель розкриває зміст поняття «страйк».

Страйк – організоване масове або часткове добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) з метою домогтися виконання певних вимог.

Завдання учням:

• Занотувати визначення терміна до словника.

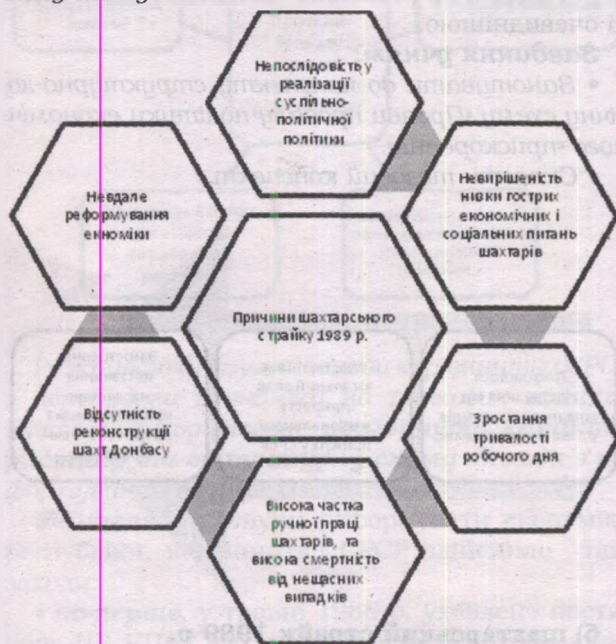
Використовуючи **доведення та структурно-логічну схему** «Причини шахтарського страйку 1989 р.» учитель визначає причини шахтарського страйку 1989 р.: Невдаче реформування економіки, непослідовність у лібералізації суспільно-політичної сфери призвели до наростання соціальної напруженості. Так, новим явищем суспільного життя стали страйки шахтарів, що розпочалися влітку 1989 р. Головною причиною страйків була невирішеність багатьох економічних і соціальних питань. У зв'язку зі здійсненою в народному господарстві республіки в 1950-ті роки переорієнтацією промисловості з вугілля на газ змінилася і структура капіталовкладень. Протягом двох десятиріч 250 з 400 шахт Донбасу працювали без реконструкції,

Іхня технічна оснащеність була занадто низькою. Частка ручної праці шахтарів становила понад 53 %, високою була смертність від нещасних випадків. Постійно зростала тривалість робочого дня. Замість офіційних 6 годин він іноді становив 10–11 годин.

Отже, страйк шахтарів свідчив про початок відродження робітничого руху, але вже в новій формі.

Завдання учням:

- Занотувати до конспекту структурно-логічну схему.

Учитель ознайомлює зі страйком шахтарів улітку 1989 р., використовуючи прийом **образної розповіді та тематичну таблицю** «Шахтарський страйк 1989 р.».

Учитель. Причинами страйку шахтарів було загострення соціально-економічних проблем у шахтарських регіонах: незадовільні умови праці, низька заробітна оплата, зловживання партійно-профспілкових функціонерів, постійні перебої з постачанням продуктів харчування. Він стихійно розпочався 15 липня 1989 р. на шахті Ясинуватська-Глибока в Макіївці Донецької області. Очолив виступ робітник очисного забою В. Комсарук. 17 липня страйк охопив уже кілька шахт Макіївки. 18 липня до страйку приєдналися шахти Красноармійська, Дзержинська, Шахтарська, Краснодару, Первомайська. 19 липня почали страйкувати шахтарі Донецька і Горлівки. 25 липня страйкувала більшість шахтарів України: 110 із 121 шахт Донецької області, 52 із 93 шахт Луганської області, усі 11 шахт Західного Донбасу, усі 20 шахт Львівсько-Волинського басейну. Загалом страйкувало до півмільйона гірників. Донецький страйковий комітет очолив О. Бокарьов, Горлівський – В. Кривенко, Павлоград-

ський – С. Веселов, Макіївський – А. Панюшин. Було створено робітничі дружини для підтримки порядку, пікетування шахт. Не допускаючи безладдя і провокацій, робітничі дружини разом із міліцією опечатали всі магазини, що торгували алкогольними напоями. Злочинність у містах, охоплених страйком, помітно знизилась. Приймалися рішення про недовіру офіційним профкомам, радам трудових колективів шахт та місцевим комітетам комуністичної партії. 20 липня страйкуючі шахтарі в Стаханові висунули вимогу про відставку місцевого партійно-радянського керівництва, про негайне скликання позачергового пленуму міського комітету Комуністичної партії України і сесії міської ради. Шахтарі змусили піти у відставку кожного третього директора шахти та партійно-радянських керівників у Первомайську, Сніжному, Дзержинську, Стаханові. 22 липня у Донецьку область прибула і приступила до роботи комісія Ради міністрів СРСР під головуванням заступника голови Ради міністрів СРСР, голови бюро Ради міністрів СРСР з паливно-енергетичного комплексу Л. Ряб'єва. У Донбасі також перебував голова Ради міністрів УРСР В. Масол. Відбувся важкий і напружений діалог між її представниками і вповноваженими страйкових комітетів. Того ж дня генеральний секретар ЦК КПРС, голова президії Верховної Ради СРСР М. Горбачов і голова Ради міністрів СРСР М. Рижков звернулися до шахтарів Донбасу із закликом відновити роботу. Ситуація у деяких галузях народного господарства досягла критичної межі. Також зазначалося, що всі погоджені урядовою комісією з розгляду вимог гірників Донбасу питання буде негайно розглянуто у Верховній Раді СРСР і Раді міністрів СРСР з участю представників шахтарів і щодо них будуть прийняті необхідні рішення. 29 липня радянські ЗМІ повідомляли, що «комісія Ради міністрів СРСР і ВЦРПС розглянула вимоги шахтарських страйкових комітетів від Донецької і Ворошиловградської областей і підписала протоколи погоджених заходів. Урядова комісія приступила до другого етапу своєї роботи — реалізації заходів, а також підготовки необхідних законодавчих, правових і нормативних актів. Комісія повідомила, що прийняті рішення, які мали галузевий і загальнодержавний характер, будуть поширені на всі вуглевидобувні райони України». 30 липня 1989 р. страйк припинився. Однак після закінчення страйку більшість із страйкових комітетів не припинили своєї діяльності та перетворилися на постійно діючі. Страйки шахтарів безпосередньо вплинули на те, що 3 серпня був прийнятий Верховною Радою УРСР Закон «Про економічну самостійність Української РСР», викликаний великими проблемами і труднощами у розвитку економіки, розвалом управління виробництвом, занепадом багатьох галузей народного господарства. 7 серпня на нараді в ЦК Компартії Украї-

ни В. Щербицький визнав, що основними причинами страйків є запущеність соціальної сфери і не вирішення багатьох побутових питань, погане забезпечення житлом, незадоволеність людей оплатою праці, постачанням продовольства і товарів першої необхідності, а також погіршення екологічної обстановки.

Передумови страйку	Причини страйку	Привід	Результати
Кризовий стан командно-адміністративної системи	Загострення соціально-економічних проблем у шахтарських регіонах: незадовільні умови праці, низька заробітна платня, зловживання партійно-профспілкових функціонерів, постійні перебої з постачанням продуктів харчування	Дефіцит засобів особистої гігієни (туалетного мила, шампуню)	1) прийнято Верховною Радою УРСР Закон «Про економічну самостійність Української РСР»; 2) зміна місцевого державно-партійного керівництва та керівництва вугільної галузі і шахт; 3) поява альтернативних профспілок; 4) політизація страйкового руху

Завдання учням:

- Заповнити таблицю «Шахтарський страйк 1989 р.».

Під час міркування вчитель розкриває особливості страйкової боротьби шахтарів.

Учитель. 1990 р. страйки тривали. 1 березня 1991 року розпочався загальний страйк донецьких шахтарів. Поступово наростаючий страйковий рух в УРСР політизується. У чому це проявлялося? Одночасно з економічними (підвищення зарплати і поліпшення умов праці) висувалися і політичні вимоги. Так, донецькі гірники ухвалили резолюцію з вимогою відставки першого секретаря ЦК Компартії Володимира Щербицького та голови Верховної Ради УРСР Валентини Шевченко. Відмінною рисою страйків цього періоду стала політизація вимог. Шахтарі, колективи інших галузей господарства, які їх підтримали, вимагали ліквідації парткомів на підприємствах, націоналізації майна КППС, відставки уряду, деполітизації правоохоронних органів.

Завдання учням:

- Визначити особливість страйкового руху у період його посилення.
- Заповнити структурно-логічну схему «Основні політичні вимоги шахтарів».

Розкриваючи основні результати страйкової боротьби шахтарів, учитель використовує розгорнуту характеристику.

Учитель. Масові виступи шахтарів засвідчили, що:

- **по-перше**, уперше за роки радянської влади робітники, які вважалися провідною силою суспільства, відкрито продемонстрували, що їхні інтереси розходяться з інтересами радянсько-партійного керівництва;

- **по-друге**, масові виступи робітників примусили владу прискорити пошук виходу з економічної кризи.

Отже, страйки шахтарів в УРСР дестабілізували основи тоталітарної системи загалом.

Завдання учням:

- Занотувати тези до конспекту.

в) спроби радикальної економічної реформи (1987–1990 рр.).

Характеризуючи нові тенденції, які з'явилися в економічній політиці в 1987–1989 рр., учитель використовує розгорнуту характеристику.

Учитель. Одним із найголовніших завдань «перебудови» її ініціатори оголосили встановлення контролю народу над господарським життям, «передачу економічної влади трудящим» шляхом радикальної економічної реформи. Загалом економічні зміни, ініційовані керівництвом, передбачали:

- **по-перше:** підвищення економічної самостійності державних підприємств;
- **по-друге:** розвиток приватного підприємництва там, де це було «соціально виправданим»;
- **по-третє:** залучення іноземних інвестицій шляхом створення спільних підприємств.

Отже, радянсько-партійне керівництво спробувало поглибити економічну реформу.

Завдання учням:

- Занотувати тези до конспекту.

Висвітлюючи питання радикальної економічної реформи, учитель використовує прийом **розповіді та структурно-логічну схему** «Межі свободи».

Учитель. Уперше за час політики «перебудови» на липневому (1987) пленумі ЦК КППС було порушено питання про радикальну економічну реформу. Передбачалося розробити правові й економічні основи для забезпечення співіснування державного і незалежного від держави секторів господарства, для чого сприяти перетворенню частини державних підприємств на орендні, кооперативні, акціонерні, приватні, змішані, а також з участю іноземного капіталу. Утім, це була стратегічна мета. Найближчим же часом обіцяли зменшити контроль над державною частиною економіки, а централізоване планування поєднувати з наданням підприємствам певної свободи. «Межі свободи» визначалися трьома горбачовськими «С»: самостійність, самоврядування, самофінансування. Основні ідеї радикальної економічної реформи, що закріплювалися в Законі «Про державне підприємство» (від 30 червня 1987 р.), за яким підприємства могли дискутувати з відповідними міністерствами щодо окре-

мих пунктів запропонованих планів (хоча загальноплановий принцип зберігався), одержували право на встановлення прямих (без посередництва Держплану) зв'язків з постачальниками і споживачами, деяким навіть дозволялося вступати в прямі контакти з іноземними фірмами.

Отже, запропоновані нововведення, за умови послідовного їх утілення в реальне життя, могли зменшити вплив державної бюрократії на економіку і розв'язати ініціативу виробників. Центральні відомства могли втратити частину свого всеохоплюючого контролю над народним господарством. Тому саме у цьому напрямі реформ управлінський апарат чинив особливо витончені і сильний опір. Не маючи змоги відкинути реформу «з порога», консервативні сили в центральному апараті й на місцях опрацьовували компромісні варіанти, які заспокоїли б народ, але водночас зберегли їхні командні позиції.

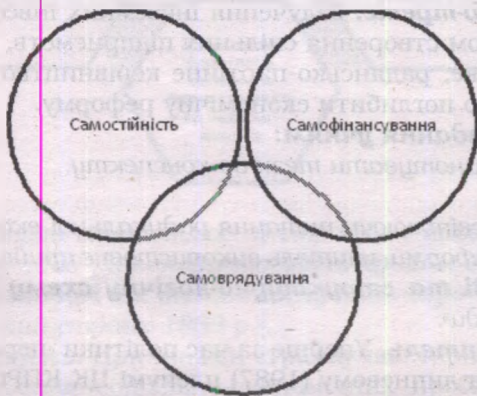
Завдання учням:

• Занотувати структурно-логічну схему «Межі свободи».

Відповісти на запитання:

• Чому радянсько-партійне керівництво здійснило перехід до радикальної економічної реформи?

• Скласти тези: «Основні ідеї Закону «Про державне підприємство» від 30 червня 1987 р.».

Непослідовність і половинчастість, що були закладені в модель госпрозрахунку, запропованої для впровадження на підприємствах після липневого пленуму 1987 р., учитель розкриває, використовуючи розповідь та тематичну таблицю «Моделі госпрозрахунку».

Учитель. З початку 1989 р. почали переходити на госпрозрахунок за другою моделлю. Потім економісти заговорили про третю модель госпрозрахунку. При цьому в промисловості жодних позитивних змін не відбулося. Навпаки, половинчасті та непродумані реформи вносили дезорганізацію в командно-централізовану і по-своєму логічну систему управління економікою. Адже послаблення контролю центру, надання додаткових прав директорам створювало умови для пошуків вигідніших партнерів, давало змогу відмовитись від неприбуткової трудовісткої

роботи і перейти до випуску товарів, реалізація яких давала великі прибутки. За умов панування штучно встановлених цін, що не відображали реальних затрат, ця відносна свобода економічної діяльності підприємств почала відігравати руйнівну роль, призвела до посилення розбалансованості народного господарства, подальшого розпаду економічних зв'язків.

Так, спроби впровадження ринкових механізмів посилили економічну кризу.

Моделі госпрозрахунку		
Перша модель	Друга модель	Третя модель
1987 р.	1989 р.	1990 р.
Підприємства могли дискутувати з відповідними міністерствами щодо окремих пунктів запропонованих планів (хоча загальноплановий принцип зберігався), одержували право на встановлення прямих (без посередництва Держплану) зв'язків з постачальниками і споживачами, деяким навіть дозволялося вступати в прямі контакти з іноземними фірмами	Система економічних відносин, за якої підприємства одержують певну самостійність, відшкодовують витрати на виробництво продукції своїми доходами, розпоряджаються прибутком, матеріально стимулюють якісну працю робітників; поєднує централізоване керівництво з певною господарською самостійністю підприємств	Система економічних відносин, за якої підприємства об'єднуються в одне ціле і отримують певну самостійність

Використовуючи прийом пояснення, учитель розкриває зміст поняття «господарський розрахунок».

Учитель. Госпрозрахунок – система економічних відносин, за якої підприємства одержують певну самостійність, відшкодовують витрати на виробництво продукції своїми доходами, розпоряджаються прибутком, матеріально стимулюють якісну працю робітників; поєднує централізоване керівництво з певною господарською самостійністю підприємств. Госпрозрахунок – це, по-перше, самоокупність, або заміщення витрат за рахунок власних доходів від реалізації товарів і послуг. По-друге, рентабельність або дохідність усіх ланок підприємства (цехів, бригад тощо), тобто перевищення доходами витрат. По-третє, матеріальна зацікавленість трудових колективів і окремих працівників у результатах діяльності, насамперед у доході. По-четверте, матеріальна відповідальність колективу за незадовільну роботу, невиконання договірних зобов'язань тощо.

Завдання учням:

• Занотувати таблицю: «Моделі госпрозрахунку».

• Скласти тези: «У чому проявлялася непослідовність і половинчастість моделі госпрозрахунку».

Використовуючи прийом **пояснення**, учитель розкриває зміст поняття «кооператив».

Кооператив – добровільне об'єднання осіб, для ведення спільної господарської та іншої діяльності, з метою задоволення своїх економічних, соціальних і культурних потреб на засадах самоврядування.

Завдання учням:

- Занотувати визначення терміна до словника.

Під час розгляду питання про кооперативний сектор економіки, вчитель застосовує прийом **міркування**.

Учитель. Кооперативний сектор економіки був не спроможний істотно поліпшити становище в економіці. У чому це проявлялося? Хоча на початок 1990 р. в Україні було зайнято майже 700 тис. осіб у кооперативному секторі, понад третину його продукції й послуг надавалося не населенню, а державним підприємствам. Майже 60 % кооперативів створювалися у мережі громадського харчування замість підприємств державної торгівлі, які згортали свою роботу. Це не забезпечувало конкуренції між державними і кооперативними підприємствами. До того ж дві третини кооперативів виробляли продукцію із сировини, закупленої на державних підприємствах чи у роздрібній торгівлі. За таких умов кооперативи мали можливість шляхом підвищення цін отримувати високі прибутки. Партійно-державна номенклатура вдало використовувала це для поширення з-поміж населення антикооперативних настроїв і водночас вкладала у кооперативи кошти з метою отримання власних прибутків. Часто кооперативи використовували як канал переказу безготівкових коштів (які були на рахунках держпідприємства і використовувалися лише для банківських взаєморозрахунків у середині держсектору) в готівку. «Живі гроші», не підкріплені товарною масою, потрапляли до рук покупців, викликаючи інфляцію.

Отже, такий стан кооперативного сектору економіки слугував ще одним чинником провалу економічної реформи і розпаду наявної економічної системи.

Завдання учням:

- Занотувати до конспекту основні причини неможливості кооперативного руху істотно поліпшити становище в економічній сфері.

Відповісти на запитання:

- Чому кооперативний сектор став ще одним чинником провалу економічної реформи?

2. Становище в сільському господарстві.

Характеризуючи основні заходи керівництва СРСП в аграрному секторі економіки, учитель використовує **розгорнуту характеристику**. **Учитель.** Одночасно з реформуванням промисловості схожі процеси відбувалися і в аграрному секторі економіки. Було здійснено низку заходів

з метою реформувати галузь сільського господарства:

- **по-перше**, у 1986 р. було ухвалено спільну постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСП «Про подальше вдосконалення економічного механізму господарювання в агропромисловому комплексі країни»;

- **по-друге**, у 1989 р. було прийнято рішення щодо розвитку на селі альтернативних форм господарювання – селянських (фермерських) господарств, поширення різних форм оренди, утворення кооперативних колективів.

Однак жодних помітних зрушень у сільському господарстві не відбулося: реформування очікуваних результатів не дало.

Використовуючи прийом **пояснення**, учитель розкриває зміст поняття «фермерське господарство».

Фермерське господарство – приватне сільськогосподарське підприємство, яке займається комерційними поставками сільськогосподарської продукції на ринок.

Завдання учням:

- Занотувати тези до конспекту.
- Занотувати зміст терміна «фермерське господарство» до словника.

Розкриваючи наростання кризи в аграрному секторі економіки УРСР, учитель використовує **розповідь**.

Учитель. Незважаючи на прийняті рішення жодних помітних зрушень у сільському господарстві УРСР не відбувалося, все звелось до створення нової управлінської структури – Держагропрому – своерідної бюрократичної «надбудови» над колгоспами, радгоспами, переробними підприємствами. Створення Держагропрому з його розгалуженою бюрократичною системою на місцях не послабило продовольчу проблему, хоча центральні відомства з властивим їм казенним оптимізмом рапортували про помітне збільшення обсягів продукції в агропромисловому секторі: протягом 1986–1988 рр. на 3,6 %. Насправді збільшення було фіктивним, бо обліковувалися не реальні обсяги товарної продукції, а їхня вартість, яка в умовах швидкого зростання цін не відображала динаміку товарної маси. Колгоспно-радгоспне керівництво, заблоковане консервативними силами в партійних верхах, чинило опір впровадженню нових форм господарювання на селі.

Отже, відсутність ефективного реформування аграрного сектору в УРСР мала своїм наслідком наростання гостроти продовольчого питання, яке стало додатковим чинником росту соціальної напруженості в суспільстві й змушувала керівництво шукати виходу з кризи.

Завдання учням. Відповісти на запитання:

- Які чинники поглиблювали кризу в аграрному секторі?

3. Фінансове становище, життєвий рівень, становище України.

Результати економічних перетворень учитель висвітлює за допомогою прийому **доведення**.

Учитель. Невдачі у реалізації реформ, подальше погіршення ключових показників розвитку економіки, доповнене прагненням союзних структур зберегти свою владу над республікою, негативно позначилися на фінансовому становищі та стали однією з основних причин інфляції і масового знецінення грошей, що боляче вдарило по добробуту мільйонів українців. Так, унаслідок перших господарських перетворень підприємства й колгоспи отримали певну свободу у формуванні фонду заробітної плати, яка швидко зростала. Однак результатом підвищення зарплати стало поступове знецінення грошей, не забезпечених товаром. Навіть те, чого було завжди вдосталь, ставало дефіцитом. У містах виникли черги за макаронними виробами, крупами, милом, цукром. Наприкінці 1988 р. розрив між грошовою і товарною масою в Україні збільшився до 10 млрд крб і мав тенденцію до невпинного зростання. Це викликало розбалансованість споживчого ринку. Поряд із цим активно зростало вивезення товарів за межі республіки, процвітав «чорний ринок».

Так, крім промисловості, аграрного сектору, криза охопила і фінансову систему країни.

Завдання учням:

• Користуючись своїми смартфонами, занотуйте зміст поняття «інфляція», «дефіцит», «Чорний ринок» до словника.

• Скласти структурну схему: «Причини кризи у фінансовій сфері».

Характеризуючи основні заходи у фінансовій сфері та їхні наслідки, учитель використовує прийом **розгорнутої характеристики**.

Учитель. Кризовий стан фінансової сфери виявився у здійсненні радянсько-партійним керівництвом таких заходів:

• **по-перше**, 1 жовтня 1989 р. ЦК КПРС ухвалив рішення підвищити платню працівникам партійного апарату на 50–100 %; при цьому за ними зберігалися всі пільги, які вони мали інколи за символічну плату, що означало турботу партійного керівництва про номенклатуру. На інтереси рядових громадян майже не зважали;

• **по-друге**, у січні 1991 р. новий прем'єр-міністр СРСР В. Павлов провів грошову реформу: відбувся обмін старих п'ятдесяти- і сторублевих купюр на нові, що негативно позначилося на матеріальному та моральному стані пересічних громадян;

• **по-третє**, було проведено реформу роздрібних цін, у результаті якої вони помітно піднялися.

• **по-четверте**, розширився асортимент товарів, які реалізовувалися населенню по договірних (вільних) цінах. При цьому вклади громадян в Ощадбанк (а це величезна сума) можна було

отримати лише з кінця 1991 р. За цей час гіперінфляція з'їла заощадження, тому купівельна спроможність населення, а значить і його життєвий рівень, падали. Тоді як номенклатурні верхи зберегли всі свої привілеї.

Отже, крах командної економіки, падіння життєвого рівня населення України і стали каталізатором наростання суспільної активності.

Завдання учням. Відповісти на запитання:

• Які заходи були проведені в фінансовій галузі, та які наслідки вони спричинили?

• Скласти тези: «Фінансове становище українців».

IV. Закріплення вивченого матеріалу.

Коллективна робота у формі **репродуктивної бесіди** за запитаннями:

✓ Як негативні тенденції економічного життя посилювалися в другій половині 1980-х років?

✓ Охарактеризуйте захід «держприймання» та чому він виявився неефективним?

✓ Які причини робітничих виступів у 1989 р.?

✓ Як фінансове становище в УРСР позначилося на життєвому рівні населення?

V. Підбиття підсумків уроку.

Узагальнення.

Отже, у середині 1980-х рр. в СРСР склалася ситуація, коли керівництво держави та УРСР не знайшло ефективних важелів для стримування кризових тенденцій в економічній сфері. Реформування економіки здійснювалося в межах командно-адміністративної моделі з використанням усіх наявних у її арсеналі бюрократичних важелів. Однак радянсько-партійне керівництво СРСР та УРСР не розуміло назрілої необхідності щодо поглиблення економічних перетворень на ринкових засадах. Нерозуміння цієї необхідності, відсутність дієвої програми заходів призвели до краху командної системи економіки. Провал реформи управління економікою і модернізацією виробництва привів УРСР на шлях економічної дезінтеграції в межах Радянського Союзу.

Отже, керівництво СРСР та УРСР, попри всі намагання, вже було не в змозі вплинути на ситуацію.

VI. Домашнє завдання.

1. Опрацювати параграф, виконати завдання до параграфа. Підготувати відповідь на запитання та виконати завдання:

А. З'ясувати спільні та відмінні риси в стратегії економічного «прискорення» та реформ «Празької весни» 1968 р.

Б. Визначити причини невдач реалізації стратегії економічного «прискорення».

2. Ви – пересічний українець, який прослухав інформацію у телепрограмі «Час» про обмін купюр, висловіть своє ставлення до цієї акції.

3. Ви – журналіст газети «Правда», складіть перелік запитань до страйкуючих шахтарів.